

Datum Varschawiae die duodecima mensis martii, anno Domini MDLXX, regiam nostri anno XLI.
Sigismundus Augustus
Rex

1570

У Варшаві 12 березня

Сигізмунд Август, Божою ласкою король Польщі, великий князь Литви, Русі, Пруссії, Мазовії, Жемайтії пан і володар.

Славетним бурмістру і райцям нашого міста Львова, нам вірним і милим, наша королівська ласка, славні [вірні] милі. Написали ми до нашого польного писаря, щоб (той) послав зі Львова нашому польному гетьману дванадцять фальконетів з порохом і кулями, (а також) зі всім іншим необхідним. Оскільки ці речі в опіці ВМ перебувають, то наказуємо ВМ подбати, щоб все те якнайшвидше було прислане, а ми зі своєї ласки винагородимо ВМ.

Дано у Варшаві, дня 12 березня року Божого 1570, панування нашого – 41.

Сигізмунд Август

Король

Summary

And to the article is demonstrated, that the weapon is by a valuable historical source for the Ukrainian history XVI-XVII centuries. On an example city of L'viv, is studied a complex situation of many-sided nature of the analysis of weapon for research of the Ukrainian history

Г. І. Шаповалов

ПРО ВНЕСОК Я.П.НОВИЦЬКОГО І Д.І.ЯВОРНИЦЬКОГО У РОЗВИТОК ГІДРОАРХЕОЛОГІЇ ДНІПРА (до 40-річчя діяльності ЕПАР)

У зв'язку із тим, що 2007 р. наукова громадськість України відзначає 40-річчя досліджень Дніпра, постає питання вивчення історії дніпровської гідроархеології. Дуже цікавим періодом є друга половина XIX ст., коли Дніпро стає об'єктом інтенсивного господарського використання. Саме на цей час припадає активна діяльність Я.П. Новицького і Д.І. Яворницького, які зафіксували дуже важливі свідчення про випадкові підводні знахідки у Дніпрі. Саме вони і змусили поставити питання про необхідність системного вивчення дна Дніпра з метою виявлення, дослідження і музеєфікації старожитностей.

Ще у червні 1882 р. Я.П. Новицький записав розповіді рибалок у селах Надпоріжжя про випадкові знахідки на порогах, які він опублікував у праці «З берегів Дніпра». «Сім год назад, – оповідали вони досліднику, – на Ненаситці достали дві пушки, а то було колись витягаємо сітками стволи, списи. Доставалось сіткам! Було зачепиш на дні каюк з залізом. Так стій, або ріж, або рви.

- Що ж то за залізо було?

- Усяке: стволи, списи, бомби, кулі. Запорожці, було як їдуть воювати чужоземця, той й ховають своє добро або в пісок, або в воду. Як повертаються живими – візьмуть, як ні – там і зостанеться навіки» [1, с.43].

Збережені Я.П.Новицьким свідчення і про знахідки в інших місцях порогів. «...Не можемо не згадати тут, – пише він, – оповідань про знахідки в Дніпрі, починаючи від порогу Волнига до кінця о-ва Таволжаного. Як казали Книрика, Винниченко, Курти й іншим рибалкам нерідко приходилось діставати з дна бурштин у кусках до фунта й більше, гіллясті роги оленів, рушничні стволи і навіть гармати. Останні більш 30 років тому знайдені на Вовнизі» [2, с.82].

Далі у цій же праці Новицький повідомляє: „В річищі, яке відділяє острів (Пурисів, Г.Ш.) від правого берега Дніпра, після 1845 року, знайдено дві бомби близько двох пудів кожна, за тим кожна бомба з отвором і вушками, а у вушко кожної просмикнуті кінці ланцюга. Бомби знайдені нижче забори Явленої, між камінням... Навпроти села Маркусового й нижче до Кічкаської переправи, до острова Хортиці, говорив він (дід Бут. – Г.Ш.), у багатьох місцях дно захаращене дубовими колодами й бруссами величезних розмірів” [3, с.133,166].

Подорожуючи разом влітку 1884 року дніпровими порогами Я.П. Новицький і Д.І. Яворницький записали спогади рибалки Д. Мухи. Він розповів історикам як «років двадцять з лишком тому назад разом із сімома чоловіками, своїми односельцями, витягав із Волнігського порогу дві гармати. «Це було за год до волі, у восени. Пішов я з Михайлом Вельським рибальчити у поріг. А перед тим зробилось так тепло, що аж крига провалилась коло Вовниги; прийшли ми й давай у оддушини вороху пускати та кукульовати рибу. Лазили-лазили там, коли бачимо, аж на дні порога щось блищить; придивились, дві пушки. Пішли в село, призвали до себе ще шість чоловіка та й давай ото ми, восьмеро, тягти ті пушки. Витягли. Так одна була, як зараз помню, тринадцять пудів і дванадцять хунтів, а друга – дванадцять

пудів і вісімнадцять хунтів; на їх були й мітки, – хрестики, нижче затравки, у четверть довжини; обидві пушки трьохаршинні. Признали, що одна із бронзи, а друга із польського золота» [4, с.145].

У 1883 році Д. І. Яворницький за участі Я.П. Новицького записав наступні свідчення 80-річного мешканця острова Я. Я. Гепнера про знахідки в Дніпрі біля острова: «...Скажіть-но тепер ось що: чи не знаходили ви на острові або в річці якихось залишків старини?

- Було й таке: і сам знаходив і в інших бачив. Ось, скажімо, був я ще 17-річним юнаком, коли, одного разу пішов купатись до Старого Дніпра, на те місце, що навпроти колонії Канцерівки. Прийшов на берег, дивлюсь, що за диво? Стоять якісь судна. Довгі-довгі і добре збиті; зхожі на теперешні дуби; рахую, виявляється їх сімнадцять. Я знімаю одіж, кидаюсь у воду і почав оглядати їх. Виявилось, що вони більш ніж наполовину занесені піском і тільки верхня частина їх видавалась з-під води. Треба вам сказати, що за деякий час до цього, на Дніпрі була велика повінь; вода повиносила багато піску з русла ріки й сама впала, тоді-то й показалися судна, мабуть, дуже давно затоплені тут.

Оглянувши добре свою знахідку, я побіг повідомити про це своєму батькові. Та що ж міг батько зробити із суднами? Подивився, висмикнув декілька колод із них, тим справа й закінчилась. Незабаром вода знову почала прибувати й знову покрила судна. Це давно було (близько 1820 р. – *Г.Ш.*); а ще в 1845 році, після великої повені, я знову бачив судно, – це вже стояло у Новому Дніпрі, нижче Совутиної скелі, передня частина судна виходила на берег острова, а задня затоплена була у воді; судно було навантажене кулями та ядрами. Довго воно не покривалося водою, і я часто лазив у нього, набирив куль і ядер, але потім підійшла вода й затопила. Такої ж величини я знайшов судно у Старому Дніпрі, проти устя балки Куцої; на це судно я наткнувся випадково; купався і почав пірнати. Судно сиділо дуже глибоко у воді; я почав оглядати його й на самому дні намацав гармату. Мене це захопило, і я декілька разів брався оглядати: точно – судно і на дні його невелика гармата. Та, що ж? Ні човна не можна було витягти, ні пушки... А років десять тому назад в тім же Старому Дніпрі бачив судно один хлопчик, син нашого колоніста. Той знашов у ньому шаблю й взяв її. Не знаю вже, куди він потім її подів, але я бачив цю шаблю; вона не така велика, крива, оздоблена сріблом й дуже заіржавіла. Багато знаходили речей у Дніпрі... [5, с.200-201].

Про деякі із вище згадуваних знахідок із дна Дніпра згадує Я.П. Новицький у відомій праці «Острів Хортиця на Дніпрі, його природа, історія, старожитності». «Кажучи про узбережжя Велика Молодняга, – зауважує він, – неодмінно скажемо, що після пам'ятної повені у 1845 році тут на піщаному березі, південніше скелі Савутиної, знайдено було три великих човна, навантажених бомбами й іншим приладдям артилерійських гармат. Бомби, як казав старожил Гепнер, витягуючи з води брали й меноніти с Острів Хортицький (колонії. – *Г.Ш.*) і селяни з Вознесенки. В 1880-і роки декілька таких бомб вагою до пуда и більше кажна, ми бачили як прикраси, начеплені на штахетний паркан квітника І.Я. Гільдебранта, але потім вони були придбані відомим поціновувачем старожитностей В.В.Тарнавским для особистого музею, що існував у його маєтку Качанівці Борзенського повіту Чернігівської губернії» [6, с.36].

Очолюючи Дніпрогесівську археологічну експедицію, академік Д.І.Яворницький ще у 1929 році ставив питання про необхідність організації підводних археологічних досліджень дніпрових порогів. «У разі організації подібних робіт, – писав він у доповідній записці голові уряду України, – для світової і вітчизняної науки будуть врятовані справжні скарби».

Пророчі слова Д.І. Яворницького справдилися у наш час. Дослідження гідроархеологічними експедиціями лише невеликої ділянки дна Старого Дніпра, що «навпроти колонії Канцерівки», про знахідки на якій писали Я.П. Новицький і Д.І. Яворницький, дозволили виявити скупчення старожитностей від часу енеоліту і до російсько-турецької війни 1735-39 рр. Підняття тут лише в останні роки двох кораблів із величезним комплексом супроводжуючих їх предметів: монет, гармат з ядрами, дворогих та чотирьохрогих якорів, фузей, пістолів, палахів, пік, порохівниць, сокир, лопат і багато ще чого свідчить про важливість роботи, проведеної у XIX ст. істориками-побратимами, і про перспективність використання праць Я.П. Новицького і Д.І. Яворницького у подальшому.

Джерела та література

1. Новицький Я.П. С берегов Дняпра // Сборник статей Екатеринославского научного общества по изучению края. – Екатеринослав, 1905.
2. Там само.
3. Там само.
4. Яворницький Д.И. Запорожье в остатках старины и преданиях народа. – К., 1995.
5. Там само.
6. Новицкий Я. Остров Хортица на Днепре, его природа, история, древности // Старожитности Південної України. – Запоріжжя, 1997.

Summary

The article illustrates the activities of Y. P. Novitsky and D. I. Yavornitsky connected with gathering and scientific fixation of the information upon accidental underwater discoveries in the Dnieper river. The author provides the most remarkable examples of such information extracted from the works of the mentioned scientists. The article underlines the important role of their contribution to the successful development of the underwater hydroarchaeology of the Dnieper river and near the island Khortytsya in the second part of the XX century and the beginning of the XXI century.